

Хуршида ҚОДИРОВА
филология фанлари номзоди
Камолитдин Бехзод номидаги
Миллий рассомлик ва дизайн
институтининг
kadirova.golden@yandex.com

ЎЗБЕК ТАСВИРИЙ САНЪАТ АТАМАЛАРИНИНГ ЎЗБЕКЧА, РУСЧА ВА ИНГЛИЗЧА ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ МУАММО СИФАТИДА

Мақолада атамалар, жумладан, ўзбек тасвирий санъати атамалари луғати борасида амалга оширилган ишлар хусусида қисқача маълумот берилиб, улардаги айрим фарқлар хусусида фикр билдирилган. Адабиётлар муқояса қилиниб, уларнинг бир-бирини тўлдириши асосланган. Муаллиф мазкур атамаларни тўплаб, қайта ишлаб, ўзбек, рус ҳамда инглиз тилларидаги изоҳли луғатни яратишни таклиф этади.

В статье дается обзор литературы по исследованию терминологии, а также сообщается о работе, проведенной по созданию узбекского терминологического словаря изобразительного искусства, и излагается специфика последнего. Сопоставительный анализ литературы доказывает, что многие термины дополняют друг друга. Автор предлагает объединить, пересмотреть данные термины и создать полный толковый словарь терминов исследуемой области узбекского, русского и английского языков.

The article presents the review of terminology studies as well as work done on the compiling of Uzbek terminological dictionary of art; the problems of their difference are also revealed. Comparative analysis of literature proves the fact that many terms complement each other. The author suggests the idea of combination and revision of these terms and compilation of a complete glossary in Uzbek, Russian, and English.

Калит сўзлар: санъатшунослик атамалари, тасвирий санъат атамалари, амалий санъат атамалари, атамашунослик, терминологик луғат.

Ключевые слова: термины искусствоведения, термины изобразительного искусства, термины прикладного искусства, терминология, терминологический словарь.

Key words: art study terms, art terms, terms of applied art, terminology, terminological dictionary.

Луғатшунослик – луғат тузишининг назарий ва амалий масалалари билан шуғулланувчи тилшунослик соҳаси. Ўзбек луғатшунослиги катта ютуқларни қўлга киритди. Бугунги кунда “Янги аср авлоди” нашриётида чоп этилган маънодош сўзлар(34), зид маъноли сўзлар, сўзларнинг даражаланиши(7), сўз

таркиби(16), сўз ясаши, ўзлашма сўзлар(32), сўзлар бирикувчанлиги ўқув луғати, эскирган сўзлар(23), иборалар ўқув луғати(17), ўзбек тилининг этимологик, топонимик, талаффуздош сўзлар ўқув изоҳли луғат(25)лари дунё юзини кўрди. Бу эса она тилини тўлиқ эгаллашда кўшимча билим манбаи бўлиб хизмат қилиши табиий. Зеро, "...луғатларсиз ижодий тафаккурни ривожлантириш мумкин эмас, оғзаки ва ёзма нутқни ўстириш воситаси бўлган жорий дарсликлар ўз вазифасини тўла бажара олмайди"(13). Шундай экан, луғатлар таълимнинг маълум бўшлиғини тўлдиради, дея бемалол айта оламиз.

Атамалар луғатлари ҳам дарсликлардаги атамаларнинг нотўғри қўлланилиши, ҳар хилликлар, чалкашликларга йўл қўйилмаслиги учун қўлланма вазифасини ўтайди. Бугунги кунда зарур илмий атамаларни қамраб олган махсус луғатлар ҳам чоп этилиши ривожланмоқда. Хусусан, юридик(36), ҳуқуқий(26) атамалар луғатлари мустақилликдан кейин авж олди. Бу Олий Мажлис Норматив ҳуқуқий атамалар комиссиясининг тузилиши билан боғлиқ бўлиб, қонун тилининг пухта ишланишига қаратилган чоратадбирлардан бири бўлди. Айниқса, Миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳиятини тўлароқ очишга, мафкуравий тарбияни тўғри ташкил этишга хизмат қиладиган ва шу соҳада тез-тез ишлатиладиган баъзи тушунча, тамойил ва атамаларга қисқача изоҳлар берилган изоҳли тажрибавий луғат(18) Ислон Каримов асарлари асосида тайёрланган бўлиб, унда икки юзга яқин тушунча, тамойил ва атамалар луғатчилик амалиётида қарор топган тартибга риоя қилинган ҳолда алфавит тартибида берилган.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иқтисодий(35) атамаларнинг ҳам изоҳли луғатларига эҳтиёж сезилди. Ўзлашмалар ва тушунилиши қийин бўлган айрим атамалар ушбу луғатлардан ўрин олди. Шунингдек, биология(6), геология(10), география(19), кимё(11), физика(5), ботаника(3), гидрология(27) "Фармацевтик атамаларнинг русча-ўзбекча луғати"(30) ва бошқа фанлар атамалари луғатларининг пайдо бўлиши олий ўқув юртлири ўқитувчиларига, талабаларга мазкур фанларни чуқурроқ ўзлаштиришларида кўл келди.

Бу борада тарихий атамалар луғати кўпйиллик тажрибага эга десак муболаға бўлмайди. Б. Аҳмедовнинг 1977 йили чоп этилган "Тарихдан қисқача изоҳли луғат"и, Ж. Бекмуҳаммедовнинг 1986 йили нашр этилган "Тарих терминларининг изоҳли луғати" ва ниҳоят, 2002 йили "Тарихий атамаларнинг қисқача изоҳли луғати"(33) луғатчилик ривожда муҳим аҳамият касб этади. Аммо тасвирий ва амалий санъат атамалари тилшунос ва санъатшуносларнинг эътиборини йиллар давомида тортиб келаётган бўлса-да, бугунги кунга қадар уларнинг тўлиқ луғат-кўрсаткичини тузиш масаласи очик қолган.

Мамлакатимизда тасвирий санъат атамалари луғатлари борасида муайян ишлар амалга оширилган бўлиб, 1991 йили нашр этилган С. С. Булатовнинг "Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат"и(8) бунга яққол далил бўла олади. Муаллиф тажрибали усталар, санъатшунослик, тилшунослик мутахассиларининг атамаларни тўплаш, ўрганиш, тадқиқ этиш ҳақидаги фикрларини инобатга олиб, ҳар хил

адабиётлар, мақолалар, архив манбалари билан танишган ҳолда ўзи тўплаган халқ амалий безак санъатида учрайдиган атамаларнинг маъноларини тушунтириб беришга интиланган. Аҳамиятли томони шундаки, мазкур луғатда атамалар алфавит тартибда берилган бўлиб, чизмалар билан бойитилган. Ушбу адабиёт устоз-шогирд анъанасига мувофиқ равишда фақат тор доирадаги таълим муассасаларидагина ташкил этилган наққошлик, ганчкорлик ва ёғоч ўймакорлиги тўғарақларининг раҳбарлари ҳамда аъзолари учун мўлжалланган атамаларнинг муфассал изоҳли луғатидир.

1997 йилда нашр этилган санъатшунос А. Умаров ҳамда М. Аҳмедов ҳаммуаллифлигида “Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати”(29) номли тасвирий санъат мактаби ўқувчилари ва бадиий ўқув юртларининг талабалари учун мўлжалланган адабиёт ҳам бу йўлдаги тажриба қадамлардан бири ҳисобланади. Муаллифлар мазкур луғатни тузишда атамаларнинг айнан таржимасини берибгина қолмай, унинг ўзбекона атамаларини топишга ҳаракат қилиб кўришган. Зеро, аксарият тасвирий санъат атамалари рус маданияти орқали кириб келган ўзлашма сўзлардан иборат. Ўрни билан айрим туркий сўзлардан фойдаланилган. Масалан, алфавит тартибда берилаётган сўзларнинг “**Ч**” қисмида фақатгина иккита сўз: **ЧИТГАРЛИК** (чит ишлаб чиқариладиган соҳа) ва **ЧИНКВЕНЧЕНТО** (Италия уйғониш даврининг юксак босқичи, XVасрда шундай деб аталган) атамаси келтирилган. С.Булатовнинг изоҳли луғатида эса:

ЧАКИЧ ЗАМИН

ЧАРХИЙ ГУМБАЗ

ЧАСПАК ДАСТАРРА

ЧАШМИ БУЛБУЛ ЗАНЖИРА

ЧЕКМА

ЧЕКМА ИСКАНАЛАР

ЧИЗМА ПАРДОЗ

ЧОКА ПАРДОЗ

ЧАПУ РОСТ ТАҚСИМ

ЧОРБАРГ

каби атамалар тўлиқ изоҳлари қайд этилган. Ва аксинча, С. Булатовнинг изоҳли луғатида “**Ц**” қисмида ҳеч қандай сўз келтирилмай, А. Умаровнинг изоҳли луғатида ягона **ЦИНКОГРАФИЯ** (цинкка ўйиб ишланган ва ундан олинган босма тасвир) атамаси ўз аксини топади. Бу ҳам ўзбек тили ҳарфлар тизимида мавжуд бўлмаган ҳарф бўлганлиги, шунинг натижасида, шу ҳарф билан бошланувчи нутқий бирликларнинг йўқлиги сабабли миллий тасвирий санъат атамалари каторидан ўрин олмаганлиги билан изоҳланади.

Ва ниҳоят, XXI аср бошига келиб тасвирий ва амалий санъат атамаларининг муфассалроқ изоҳли луғати(21) дунё юзини кўрди. 2001 йили Б.Нодир томонидан “Санъат” нашриётида чоп этилган мазкур луғат нафақат шу даврда кўпроқ мурожаат қилинадиган атамаларни, балки халқ тилидаги турлича атамалар (*алвон, аргувон, қирмизи, гулоби, нилоби, каптарбўйин, сарғиш, нилфом, норфом, кўкча, оқчил...*) ва қадимги архаик атамалар (*азрақ,*

акхоб, кўҳлий, байзо, обсун, шафақгун, хуний, фалфолий, утрузий, усфурий, дамавий, қутий, ринд, сабзагун...)ни ҳам ўз ичига олган. Адабиётнинг юқоридаги китоблардан батафсилроқ эканлигини “**Ч**” ҳарфининг ўзида 35 га яқин миллий тасвирий санъат атамаларининг изоҳи акс этганини айтиб ўтиш кифоядир. Масалан,

ЧАККАДЎЗИ

ЧАКМОН

ЧАКМАТУР

ЧАМБАРАК

ЧАРХБЕЧА

ЧАЧВОН, ЧИММАТ

ЧИТ

ЧИМИЛДИҚ

каби минтақамизнинг турли ҳудудларида қўлланиладиган амалий санъат атамаларининг изоҳлари луғатдан ўрин олган.

Албатта, санъат соҳасидаги адабиётларда йўл-йўлакай глоссарий, таянч тушунчалар тарзида тасвирий ва амалий санъат атамалари муаммоси ўзига хос тарзда ечилиб келган. А. Ҳакимов ва Э. Гульнинг ЮНЕСКО ваколатхонаси билан ҳамкорликда чоп этилган “Байсун – атлас художественных ремёсел”(31) номликитобида бир неча йўналишларга бўлинган 200га яқин халқ амалий хунармандчилигига оид атамаларнинг русча изоҳлари, Н.Норматовнинг рассом Рустам Худойберганов ҳаёти ва ижодига бағишланган “Ранглар юртига йўл” номли асарларида 150га яқин замонавий тасвирий санъат атамалари(22)нинг ўзбекча изоҳлари, Ч. Абдуллаева ва Ф. Тоированинг “English for art and design students II”(1) номли ўқув қўлланмасидан ўрин олган 350га яқин тасвирий санъат атамаларининг инглизча изоҳлари шулар жумласидандир. Бу атамаларнинг аксарияти санъат соҳасининг турли йўналишларига бағишланган алоҳида-алоҳида ҳамда ҳудудий жиҳати, йўналишлари (каштачилик, гиламдўзлик, рассомлик, ҳайкалтарошлик...), тури, техникаси, усули, этимологияси нуктаи назаридан фарқланадилар. Энди уларни тўплаб системага солиш, замон талаблари даражасида ҳар бирининг ўзбекча, русча ва инглизча изоҳлари билан, талаба-ёшлар, профессор-ўқитувчилар ва шу соҳага қизиқувчилар учун мўлжалланган мукамал луғат-кўрсаткич тузишни давр тақозо этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуллаева Ч. Тоирова Ф. English for art and design students II. – Т.: Янги аср авлоди, 2014.
2. Аҳмедов Ғ. Русча-ўзбекча юридик атамалар луғати. – Т.: Адолат, 2002.
3. Аҳмедова М. М. Инглизча-ўзбекча-русча ботаника атамалари луғати. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
4. Аъзамов А. Атмосфера физикасидан русча-ўзбекча атамалар луғати. – Т., 2004.
5. Бекжонов Р.Б. Физикадан русча-ўзбекча атамалар луғати. 20000 га яқин сўз. – Т.: Ўқитувчи, 1991.
6. Биология атамаларининг русча-ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т.: Фан, 1995.
7. Бобожонов Ш., Исломов И. Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиш ўқув луғати. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
8. Булатов С.С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат. – Т.: Меҳнат, 1991.
9. Бўриев Х. Биология атамаларининг русча-ўзбекча қисқача луғати. – Т., 1995.
10. Геология атамаларининг русча-ўзбекча қисқача луғати. Ўзбекистон Республикаси атакуми. Тошкент давлат Техника университети. – Т.: Фан, 1994.
11. Дўстмуродов. Кимё атамалари луғати. – Т.: Ўзбекистон, 2003; Аҳмедов К.С. Кимё атамаларининг русча-ўзбекча қисқача луғати. Монография. –Т. Фан, 1993.
12. Дўстмуҳаммедов Ж. Инглизча-ўзбекча-русча иқтисодиёт атамалари луғати. – Т.: Ўзбекистон, 1994.
13. Замонавий она тили. Мавзулаштирилган луғат / Тузувчилар Б.Менглиев ва б. – Т.: Шарқ, 2011
14. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти атамаларининг русча-ўзбекча луғати. – Т.: Ёзувчи, 1994.
15. Маъдан геологияси атамаларининг қисқача изоҳли русча-ўзбекча луғати. – Т.: ГИДРОИНТЕО. 2002.
16. Менглиев Б., Бахриддинова Б. Ўзбек тилининг сўз таркиби ўқув луғати. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
17. Менглиев Б., Бойматова О., Худойбердиева М. Ўзбек тили иборалари ўқув луғати. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
18. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Монография. Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялар маркази. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. – Т.: Янги аср авлоди, 2002.
19. Мирабдулла ўғли Мирортик. Жўғрофий атамалар луғати. – Т., 1992.
20. Мусаев Ш.М. Микробиология атамаларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Монография. – Т.: Фан, 1975.
21. Нодир Б. Тасвирий ва амалий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т.: Санъат, 2001.
22. Норматов Н. Ранглар юртига йўл. – Т.: Ношир, 2013.
23. Норхўжаева Х. Ўзбек тилининг эскирган сўзлар ўқув луғати. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
24. Одам скелети суяқларининг рентгеноанатомик атамалари. Монография. Т.: Ибн Сино, 1992.
25. Она тили. Қомус/ Тузувчилар: Менглиев Б. Холиёров Ў. Қодирова Х. – Т.: Янги аср авлоди, 2010.
26. Ортиқов А. Иқтисодий ҳуқуқ атамаларининг изоҳли луғати. – Т.: Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.
27. Расулов А.А. Гидрология атамалари ва тушунчаларининг русча-ўзбекча луғати. – Т.: Университет, 1993.
28. Рашидов. Муҳандислик геологияси ва гидрология атамаларининг русча-ўзбекча қисқача луғати. Монография. –Т.: Фан, 1995.
29. Умаров А., Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи. 1997.
30. Фармацевтик атамаларнинг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Мухаррир фалс. фан. номз. А.Б. Кабиров. – Т.: Зар қалам, 2004.
31. Ҳақимов А., Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т.: «PRINT-S», 2006.
32. Ҳамраева Ё. Ўзбек тилининг ўзлашма сўзлар ўқув изоҳли луғати. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
33. Чориев З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати. – Т.: Академия, 2002.
34. Шуқуров О., Бойматова Б. Ўзбек тилининг маънодош сўзлар ўқув луғати. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
35. Эргашев Т. Иқтисодий атамаларнинг ўзбекча-инглизча-русча луғати. – Т.: Шарқ, 2001.
36. Юридик атамалар қомусий луғати / Масъул муҳаррир Х.Р. Раҳмонқулов. – Т.: Шарқ, 2003.